

Conversa amb Edgar Morin

Enric Saperas

Edgar Morin és un dels pensadors francesos més importants de la seva generació. Nascut el 9 de juliol de 1921 a Paris, la seva formació humanista (estudià història, sociologia, filosofia, geografia i dret a la Universitat de la Sorbona) li ha permès reflexionar sobre tots els àmbits socials fins a crear un dels corpus intel·lectuals europeus de major entitat. És autor de textos de sociologia de gran influència intel·lectual com *L'Esperit del Temps* (1962), d'assaigs sobre els problemes de la civilització de la nostra època com *Per sortir del segle XX* (1981), *Pensar Europa* (1987), *Terra Pàtria* (1993), *Una política de civilització* (1997), ha reflexionat sobre la complexitat i el pensament complex a *La complexitat humana* (1994) i en el conjunt d'obres elaborades entre el 1977 i el 1991 amb la denominació d'El Mètode com a nova forma de pensar i de conèixer. En els darrers anys, ha publicat textos de gran impacte sobre la comprensió del món actual com ara *Els set sabers necessaris per a l'educació del futur* (2000) o *Terra Pàtria* (2002).

Com a estudiós de la comunicació i la cultura de masses va ser codirector del Centre d'Estudis Transdisciplinars (sociologia-antropologia-semiologia) de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales (1973- 1989) que consolidà la recerca comunicativa a França. Destaquen obres com *El cinema o l'home imaginari* (1956), *Les Stars* (1957), *L'Esperit del Temps* (1962) i *L'Esperit del Temps II. La necrosi* (1976), i fou director de les revistes *Arguments* i *Communications*. Actualment, és director emèrit de recerca en el CNRS (Centre Nacional per a la Recerca Científica) i president de l'Agència Cultural Europea de la UNESCO. L'entrevista fou realitzada a Barcelona l'u de març de 2002.

Enric Saperas és professor de Teoria de la Comunicació en el Departament de Periodisme i de Comunicació Audiovisual de la Universitat Pompeu Fabra. Com a investigador en comunicació ha participat en els darrers anys en activitats de recerca sobre televisió i representació de les identitats, agenda temàtica i comunicació política. Entre les seves obres destaquen *Los efectos cognitivos de la comunicación de masas* (1987) i *Manual básico de teoría de la comunicación* (1999). En el marc de les activitats de recerca del CAC ha participat en l'elaboració del estudi "*La imatge de Catalunya en les televisions espanyoles d'àmbit estatal*" (1999).

Enric Saperas (E.S.). Vostè ha definit la nostra societat com una societat de transició entre un món que no acaba de morir (la modernitat) i un món que no acaba de néixer. Sovint per descriure aquesta societat en transformació empram conceptes com Societat de la informació o del coneixement. Li semblen convincents aquest tipus d'expressions?

Edgar Morin (E.M.). Em semblen expressions poc adequades. De fet, hauríem de dir Societat de les informacions o Societat dels coneixements, però sempre en plural. Vivim en una societat que és la suma de moltes fonts d'informació. No és cert que ens trobem en una societat del coneixement sinó en una societat de diversos coneixements. A més a més, són expressions poc

adequades perquè es dona un antagonisme manifest entre informació i coneixement. El poeta Yates es preguntava quin és el coneixement que perdem en la informació i quina és la informació que perdem en el coneixement. La informació pura no ens serveix per a res, és com una mena de pluja que veiem caure cada nit a la televisió, la informació només té sentit quan es troba integrada en el seu context i quan ens aporta explicacions a través del filtre o d'una estructura d'elements històrics, sociològics i culturals. La informació per ella mateixa no ens aporta pràcticament res de res. A aquest gran volum d'informació hi afegim, a la nostra societat, un gran volum de coneixements especialitzats, segmentats i separats entre ells. Aquesta manca d'una organització comuna és un dels

problemes més característics de la nostra civilització que és la ultraespecialització i la segmentació de coneixements característic del sistema educatiu.

E.S. Parlem de la televisió. Què en pensa, d'aquest mitjà de comunicació com a font de coneixement de la realitat? El ciutadà coneix el món a través de la televisió i en pren consciència amb les seves imatges. Compartim experiències col·lectives i un imaginari comú que va molt més enllà de la nostra experiència directa de les coses. És possible una experiència lliure i diversa de la realitat a través del discurs televisiu?

E.M. Per mi allò que és important és l'existència d'una diversitat dels mitjans de comunicació i de les informacions que es donen, així com de la resta dels continguts en l'entreteniment i en les ficcions. El que cal evitar són les conseqüències d'una excessiva concentració i la inevitable reducció de la diversitat. Aquest és el fet que cal vigilar en la televisió, però també en la premsa i en les agències d'informació; aquestes últimes són molt importants.

La televisió té un paper clau en la cultura, si pel mot cultura prenem la seva definició antropològica; és a dir, tot allò que nosaltres estem obligats a aprendre i que compartim socialment. La televisió, i l'audiovisual en general, és molt important en la cultura moderna com a foment de coneixements, valors, creació d'identitats individuals i col·lectives. Aquesta cultura s'afegeix a l'alta cultura i a les cultures nacionals. La televisió crea una cultura que fa que la família o l'escola passin a tenir un paper menys important. I aquesta és una realitat de la qual hem de ser conscients. La televisió ha aconseguit la possibilitat de la diversificació de la seva oferta a través de tota mena de canals especialitzats i ho ha fet de forma semblant a la ràdio, un altre mitjà audiovisual de gran importància. Aquesta diversificació de l'oferta no ha fet més que incrementar el seu impacte sobre els ciutadans i esdevenir un element cultural cada vegada més rellevant.

E.S. Però no es tendeix a confondre la capacitat de seleccionar amb la diversitat dels continguts?

E.M. És evident que ens enfrontem a un problema fonamental de civilització. De primer, per l'evolució del treball i l'organització del temps. Quan tornem a casa després del treball volem una televisió d'entreteniment i no

pas una televisió educativa o culturalment exigent. També, i en el cas dels joves, hi ha una gran insistència en centrar la demanda en l'entreteniment i en l'ús de la televisió com a instrument cultural més a prop del joc que no pas del consum cultural en un sentit clàssic. Però penso que la televisió ara fa, encara que de forma una mica diferent, allò que el cinema va fer a la nostra època: despertar la curiositat, conèixer els altres a través de tot tipus d'històries i de narracions.

E.S. Voldria insistir una mica més en aquest aspecte. En les seves obres dels anys cinquanta, vostè es referia al cinema com el creador més important de l'imaginari col·lectiu d'aquells anys i com una mena d'àgora en la qual els espectadors prenen consciència d'ells mateixos. És per això que vostè vinculava les sales de cinema amb el barri, la vida quotidiana i la presa de consciència social i històrica. Als anys seixanta, la televisió pren aquest paper de creador de l'imaginari col·lectiu. Creu que podem comparar el paper del cinema d'aleshores amb el de la televisió dels nostres dies?

E.M. Les dues experiències no són comparables de forma completa. Per a la meua generació, l'experiència del cinema era conseqüència d'un context geogràfic, de vida en el barri i de la pròpia recepció en una sala obscura que ens produïa una mena d'experiència de fascinació. El cinema produïa, i encara produeix, una emoció especial com a vivència, de la mateixa forma que ho fa l'experiència individual en un concert en directe. La televisió implica una altra forma d'experiència que sempre ha estat envoltada de polèmica. Per alguns, la televisió implica una degradació cultural; per altres implica un procés de democratització de la cultura. Em sembla equivocat prendre una o altra opció de forma radical i hauríem de fer un esforç per combinar-les perquè pot evolucionar en els dos sentits. Hem d'estar vigilants atès que la televisió no és un fenomen cultural tancat. El que em sembla pitjor de la televisió és l'obsessió per tenir el màxim d'audiència i lluitar de qualsevol manera, i a qualsevol preu, per aconseguir-la. Si els responsables de la programació prenen aquesta opció es produeix la primera condició per fer una televisió superficial i una degradació de la producció cultural. Un símptoma d'aquesta degradació és la banalització o la reducció de la presència en pantalla d'un tipus d'oferta televisiva que em sembla que té una gran

importància: els debats televisats. Els debats són molt importants per a la democràcia i per a l'enfortiment del valor cultural i ciutadà de la televisió. El debat és una oferta fonamental no només per a la democràcia, sinó per difondre a l'abast de tothom les aportacions de la ciència, dels nous coneixements i discutir d'allò que més preocupa els ciutadans. Però en les condicions actuals dels canals de televisió, cada vegada es donen menys les condicions per al debat. La lluita dels presentadors contra la paraula em sembla improcedent, i la conseqüència és la recerca del *show* i de l'espectacle, o de la simple confrontació espectacular. La violència contra la paraula impedeix la possibilitat de fer missatges d'interès per a l'audiència que també vol sentir arguments interessants. Em sembla exemplar la cadena francoalemanya ARTE on, quan et conviden a fer un debat, et donen el temps suficient per poder parlar i matisar els arguments. Em sembla que en la televisió actual hi ha un desfici per fer un discurs molt accelerat i entretallat suposadament per tal de no avorir el telespectador. És un error. Penso que la televisió és un mitjà òptim per desenvolupar tota mena d'arguments i donar temps a l'audiència per tal que faci seus els missatges. Cal que els responsables de la televisió expandeixin el temps destinat a cada programació i no caiguin en l'error de combatre'.

Però també hem assistit, en els darrers anys, a un increment de l'oferta de programes televisius i de la capacitat del telespectador per seleccionar allò que és del seu interès. En els darrers anys, l'oferta televisiva s'ha incrementat tant que encara ara hi trobem tota mena d'ofertes: cal donar la possibilitat d'elecció al telespectador. Per mi, la llibertat del telespectador actual és la llibertat del satèl·lit.

E.S. Vostè, a les seves darreres obres, ha parlat d'una *identité terraine*. Pensa que l'audiovisual pot ser un impulsor d'aquesta identitat planetària ?

E.M. Parteixo d'una consideració que vaig desenvolupar a *L'Esprit du Temps* al voltant del cinema. Més concretament, del cinema de Hollywood. Per què aquella indústria, que pensava la seva producció en funció del benefici econòmic, va fer obres de gran qualitat i de consum mundial? Doncs, simplement, perquè no es fabrica una pel·lícula com es fabrica un cotxe. Sempre és necessari un factor

d'individualitat i de creativitat que trobem, primer, en els grans directors. I també és la raó per la qual grans escriptors de l'època, com Faulkner o Scott Fitzgerald, hi van participar. Doncs bé, la recerca del benefici econòmic no impedeix l'originalitat i la qualitat. Tot això ho dic perquè avui en dia hi ha una realitat transcultural en el planeta que s'inicià en aquells anys i que es troba en una fase de consolidació. Aquesta realitat transnacional permet a cada país fer una forma pròpia d'expressió cultural, però amb patrons internacionals. Per exemple, la música *rock*, que és una producció típica nord-americana, s'expressa també a través del *rock* rus, francès, italià, espanyol, etc. El mateix ho trobem en el jazz i en tantes altres expressions. És la tècnica la que fa del cinema i dels mitjans audiovisuals una forma de cultura internacional, una cultura compartida i de caràcter transnacional. De fet, podem dir que en segle XX s'ha creat una forma de folklorisme internacional, que té el seu origen en el cinema, i que ens fa compartir històries i mites a través de Cleopatra, Maurice, Robin Hood i tants altres personatges i històries. També hi ha una cultura adolescent molt compartida internacionalment que penso que és molt interessant atès que permet moltes formes de comunicacions i de relacions entre els adolescents de tot arreu. Tots aquests fenòmens transculturals planetaris són molt importants per establir formes de comprensió mútua. El problema bàsic, però, el trobem quan una indústria de gran domini sobre el mercat internacional imposa els seus propis productes i fa política de preus per sota del seu cost per ocupar mercats fins al punt d'ofegar la producció d'una oferta pròpia i en el marc dels mercats nacionals. Per exemple, aquest fet es produeix en el mercat televisiu a través de la implantació de les telenovel·les nord-americanes en molts mercats de països pobres, però amb aquestes polítiques de preus també podrem trobar-nos amb greus problemes en països com França. En definitiva, una cultura nacional com la francesa també pot expressar formes transnacionals, sempre i quan no es facin polítiques de mercat enganyoses.

Els francesos han exagerat quan han parlat d'una 'excepció cultural francesa', i han reclamat sistemes de protecció per a la seva cultura. Cada nació és una excepció cultural. Penso que qualsevol cultura és una excepció. Totes les formes de cultura, incloses les transnacionals, són bàsiques per a tots nosaltres perquè impliquen el

desenvolupament d'un sistema particular d'educació. Una de les coses més meravelloses de la meua generació va ser l'aprenentatge a través d'aquell cinema que els intel·lectuals menyspreaven perquè el consideraven una forma grollera de cultura. Però aquella cultura cinematogràfica va ser bàsica per a la nostra formació i encara ara la trobem ben viva en sales especialitzades i en homenatges i cicles retrospectius en els festivals de cinema. Penseu que la meua generació va poder veure a les sales de cinema dels nostres barris les pel·lícules de Fritz Lang o de W. Wyler, o l'arribada a Europa dels grans mestres del cinema japonès, i tantes altres. Vàrem aprendre a tenir una determinada visió del món. I, actualment, els cinèfils continuem tenint l'oportunitat d'aquest aprenentatge, sobretot en grans ciutats que disposen de tot tipus de sales especialitzades i en les quals podem veure cinema de tots els països del planeta. Això és fonamental per desenvolupar una cultura cinematogràfica. De jove, no cal que li digui que jo practicava la 'cinefàgia' amb una veritable fam d'imatges cinematogràfiques, i això em va donar l'oportunitat d'aconseguir una veritable formació cultural resultat de la meua pròpia selecció i de la lectura d'alguns crítics.

Sempre hi ha hagut optimistes i pessimistes, però la vida no és ni optimista ni pessimista. Cal ser conscients que hi ha factors de degradació del gust que estan presents amb força, però no només en el cinema o en la televisió, també en la música o en la gastronomia, i aquests factors sempre conviuen amb la voluntat d'una resurrecció del bon gust. Ambdós processos estan presents sempre en el món de la creació i de l'imaginari, però no són exclusius d'una forma cultural, hi conviuen sempre i en totes les cultures. Mirar enrere i creure que les formes de l'alta cultura eren compartides per tothom és un greu error perquè, socialment, una part important de la gent en restava exclosa. En canvi, la cultura popular moderna ha evitat l'exclusió, per exemple, en el cinema, en la televisió o en la música *rock* i *pop*.

E.S. Actualment, un dels grans debats culturals gira al voltant dels conceptes de multiculturalitat i de mestissatge. Com valoreu aquest debat i sobre quina realitat de canvi cultural s'està fent debat?

E.M. Hem de ser conscients que actualment ens trobem en un moment de gran complexitat cultural. Què volem dir amb

complexitat? Estem en un moment de presència dominant d'una cultura mundialitzada que té el seu origen als Estats Units, però també existeixen les cultures nacionals pròpies de cada estat, però també veiem com a l'interior dels estats estan recuperant-se formes culturals diverses de caràcter regional i, finalment, estem produint un procés de mestissatge amb les cultures que provenen dels països d'origen de la immigració. La multiculturalitat és un fet evident del qual tots hem de ser conscients.

Posem el cas, per exemple, de França. França és el resultat històric d'un fort procés d'unificació a través de la idea de Nació com una idea unificadora i comuna. Una de les conseqüències d'aquest procés en el passat recent va ser la pròpia multiculturalitat francesa i la prohibició de parlar llengües com el bretó, el provençal i altres llengües. Tanmateix, en el moment actual assistim a la voluntat de redescobrir aquesta multiculturalitat a través de moviments culturals procedents de diverses províncies franceses. Assistim a la recuperació de fenòmens culturals i d'identitat particular que havien estat oblidats o amagats començant per les llengües pròpies, però també les tradicions locals o les cuines regionals, les maneres diferents de viure, etc. Penso que a partir d'ara cal saber combinar certs factors d'unificació amb certs fenòmens de multiculturalitat. I aquest procés encara és més complex com a conseqüència de la immigració.

Ara, a França ens trobem amb molts joves nascuts en el seu territori, però d'origen magrebí. Ells s'anomenen 'beaud', és a dir, no són magrebins, però tampoc no són totalment francesos i això ens planteja un nou repte. Aquest fet es reproduïx en la població d'origen vietnamita o africà. Tenen tot el dret a conservar les seves tradicions i els costums, però amb la condició d'obeir algunes lleis fonamentals de la República. En el marc d'una multiculturalitat, hi ha la possibilitat d'integrar-se en una cultura més àmplia: la cultura francesa. Aquesta cultura també pot servir com a element unificador, però al mateix temps com a element de reacció a una cultura encara més general, però en aquest cas d'origen nord-americà. Posem per cas la gastronomia. Els italians s'han inventat un *slow food* com a reacció al *fast-food*, i nosaltres el francesos també estem redescobrint i revaloritzant les formes de la cuina tradicional i local.

En definitiva, la meua idea és que la multiculturalitat pot

també emmarcar-se en una cultura més general. I aquesta idea penso que és aplicable a Espanya, que es defineix per ser multicultural amb la realitat de les seves autonomies que tenen una expressió cultural pròpia com Catalunya o Andalusia, per exemple. La diferència entre França i Espanya ha estat que en el cas francès, i com a conseqüència d'una caiguda de la natalitat a final del segle XIX, es fomentà l'arribada de població externa provinent d'Itàlia, d'Espanya o de les comunitats jueves del nord d'Europa i, legislativament, es facilità la seva nacionalització. Al dret a mantenir les cultures d'origen s'afegí l'acceptació d'una cultura general i comuna com la francesa a manera de cultura general i comuna.

Cal entendre que el mestissatge no vol dir homogeneïtzació; ans al contrari, significa la creació d'un fet cultural nou i dinàmic. No hem de pensar en el mestissatge de forma passiva, i tampoc no hi hem de pensar de forma repressiva. Hem de pensar en el mestissatge de manera activa, però sempre sota unes normes de convivència mínimes. Em penso que la norma bàsica a seguir és la de la laïcitat, i el respecte als drets humans que implica. La laïcitat és un element decisiu: ens permet que en l'àmbit privat tothom pugui portar a terme l'exercici de qualsevol creença religiosa, però impedeix que en la vida pública qualsevol religió imposi les seves regles i els seus imperatius sobre el conjunt de la societat. Al meu entendre, un exemple de mestissatge ha estat el Brasil que, amb l'afegit i la mescla de tres orígens culturals com són el portuguès, l'africà i la població autòctona, ha donat lloc a una cultura nova i activa que defineix aquell país.

Aquests reptes són els que es plategen actualment a França amb l'arribada de la immigració magrebí i africana. La laïcitat és una norma bàsica de convivència i que pot generar un mestissatge actiu. Sempre, però, cal aplicar el sentit comú; per exemple, en el cas del xador de les nenes musulmanes a les escoles públiques. Sempre serà millor que les nenes vagin a una escola en un ambient plenament laic, que no pas deixar-les tancades a casa.

E.S. Hem estat parlant de cultura, de la televisió i de l'audiovisual. Finalment li vull demanar la seva opinió sobre Internet com a nou mitjà de comunicació. Si els *media* convencionals van crear una tercera cultura, com vostè afirmava a *L'Esprit du Temps*, Internet pot crear una quarta

cultura?

E.M. De fet, ens trobem davant una policultura. Internet permet revalorar el paper de l'individu en el procés cultural. Li permet buscar tota mena d'informacions, de comunicacions i d'integrar aquesta tecnologia de comunicacions a la seva vida i d'establir una nova forma de relacionar-se i de discutir o de debatre qualsevol qüestió. Aquest em sembla un element molt important i altament positiu. També Internet esdevé un instrument econòmic de primer ordre a través del qual l'individu pot buscar i comprar tota mena de coses, i naturalment tot tipus de producció cultural. En aquest sentit, és del tot polivalent. Però el factor essencial és la capacitat d'establir relació amb qualsevol persona de qualsevol país amb molta immediatesa. I tot això ho fa gairebé sense cap possibilitat que s'estableixin restriccions fins a imposar, a diferència d'altres formes de comunicació, una llibertat extraordinària.

E.S. Vostè sovint ha escrit sobre la importància del telèfon en les formes de relació social. Què en pensa, del correu electrònic, que ha esdevingut un dels usos de major acceptació dels serveis comunicatius d'Internet?

E.M. Sempre podem caure en tota mena d'intoxicacions. Podem caure en l'addicció a l'alcohol, al cànnabis o a l'amor, per exemple, però hem de tenir la saviesa de saber valorar els avantatges i els inconvenients. Per mi, els avantatges que implica el correu electrònic són enormement superiors als inconvenients. Em permet comunicar-me amb les persones estimades allà on es trobin, i ens permet anar més enllà de les relacions locals amb tota mena de persones que estan al teu abast a través d'un fàcil accés. També és cert, però, que aquesta facilitat de comunicació ens obliga cada matí, quan obrim l'ordinador, a establir criteris per a no intoxicar-nos. El problema és la capacitat de seleccionar, semblantment al correu ordinari que està ple de coses inútils a descartar, però aquest és un problema de civilització que va més enllà d'Internet i que està provocat pel fet que generem masses coses amb poc sentit, inútils i supèrflues que ens distreuen de les poques coses importants i rellevants que de debò han de merèixer la nostra atenció i el nostre esforç. Aquest problema de civilització es manifesta per la saturació. Hem de saber escollir, i la possibilitat i la capacitat d'aquest saber ens mena a la llibertat.